

СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І СОЦІАЛЬНА СФЕРА, ДЕМОГРАФІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРАЦІ

SOCIAL TRANSFORMATIONS
AND SOCIAL SPHERE, DEMOGRAPHY
AND LABOR ECONOMICS

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.090>

УДК 330.8:94]:364-18

JEL: N34, J08, H75, P36

В.В. НЕБРАТ, д-р екон. наук, завідувачка відділу економічної історії

e-mail: Nebrat@nas.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5419-3181>

О.П. КУРБЕТ, канд. екон. наук,

старша наукова співробітниця відділу економічної історії

e-mail: olexandra.kurbet@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4519-0552>

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПАТЕРНАЛІЗМУ

На основі дослідження «ефекту колії» виявлено чинники соціальної вразливості населення, що базуються на традиціях державного патерналізму. Узагальнено зарубіжний досвід проактивної соціальної політики держави в умовах повоєнної відбудови економіки. Запропоновано напрями підтримки сучасних позитивних трендів у диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості населення.

Ключові слова: «ефект колії»; державний патерналізм; соціальна вразливість; воєнна економіка; повоєнна відбудова; економічна історія.

Триваюча російсько-українська війна збільшує масштаби економічних збитків і рівень соціальної вразливості населення. Як наслідок, зростає суспільний запит на отримання різних форм допомоги й соціальної підтримки. Разом з тим стрімке зростання витрат на оборону і відновлення критичної інфраструктури закономірно спричиняє скорочення фінансових можливостей держави в реалізації її соціальних функцій. Проте успадкована з ра-

Ц и т у в а н н я: Небрат, В., Курбет, О. (2025). Соціальна вразливість у контексті історичної спадщини патерналізму. *Економіка України*. 68. 04 (761). 90-108. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.090>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

дяньських часів звичка покладатися на державу як надавача соціальної підтримки і гаранта соціального захисту слугує підґрунтям завищених очікувань і певної пасивності людей у вирішенні питань життєзабезпечення.

Попередній досвід, у тому числі щодо вирішення соціальних проблем і зменшення соціальної вразливості населення, потребує наукового переосмислення й сучасної оцінки. Проте спеціальних історико-економічних досліджень, присвячених аналізу радянської економічної та соціальної політики, украй мало. Так, Л. Єлісєєва (2019) розглянула радянський варіант державного патерналізму, дослідивши феномен антисоціального капіталу. В контексті подолання практик бюджетного патерналізму А. Мунько (2023) обґрунтувала доцільність застосування фінансових інструментів для реалізації проєктів розвитку громад.

Набагато краще розроблено в сучасній науковій літературі питання соціальної вразливості населення. Концептуальні основи і підходи до геопросторового моделювання соціальної вразливості закладено дослідженнями західних науковців щодо ризиків настання небезпечних подій (Burton et al., 2018). Проблема параметрів оцінювання стійкості та вимірювання вразливості здебільшого розглядалася в контексті глобальної зміни клімату, стихійних лих і COVID-19 (Buckle et al., 2000; Beccari, 2016).

В Україні теоретичні засади і пріоритети державної політики для зниження соціальної вразливості населення розкрито в публікаціях О. Макарової (2017), О. Риндзак (2021), М. Біль (2021), Н. Андрусишин (2022). З початком повномасштабного вторгнення перегляд чинників і параметрів соціальної вразливості населення здійснили дослідники Інституту регіональних досліджень імені М. Долінського В. Бідак (2023), Т. Васильців та ін. (2022), Л. Семів (2022). Актуалізація підходів до державного управління трансформацією соціального забезпечення в Україні дістала висвітлення в публікаціях О. Гнатчук і К. Шестакової (2024), Е. Мерісалу та ін. (Merisalu et al., 2024). Поєднання оцінок масштабів різноприродної вразливості з оцінками націленості чинних соціальних програм на групи з вищою вразливістю і більшою чисельністю здійснила Л. Черенько (2023). Разом з тим проведено недостатньо досліджень ризиків для повоєнної відбудови в контексті історично сформованої траєкторії державного патерналізму і соціальної пасивності.

Отже, **мета статті** — виявити вплив історичної спадщини патерналізму на соціальну вразливість населення України і окреслити напрями підтримки сучасних позитивних трендів у диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості.

НЕВІДПОВІДНІСТЬ «КОЛІЙ» ПАТЕРНАЛІЗМУ СУЧАСНИМ УМОВАМ І ПОТРЕБАМ

Важливим чинником сучасного рівня соціальної вразливості населення є набутий протягом життя досвід життєзабезпечення — працевлаштування й отримання доходів, соціальних послуг, взаємодії з державними соціальними

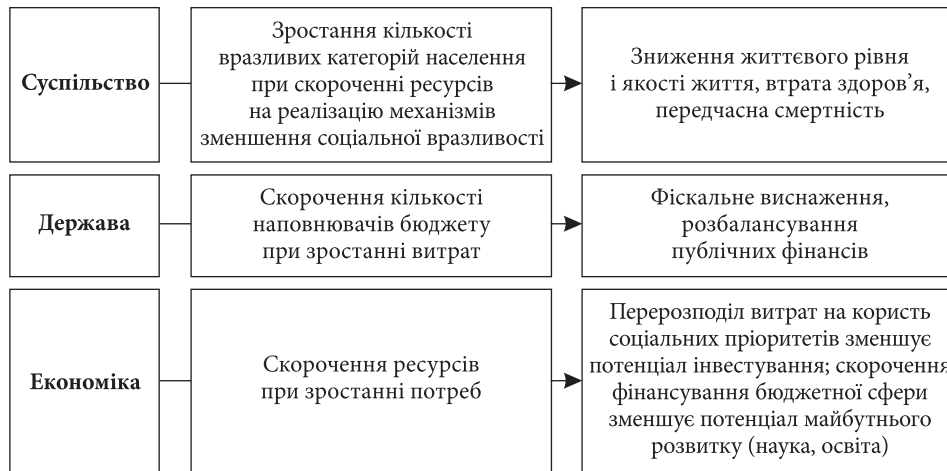
службами, родинної та сусідської взаємодопомоги тощо. За радянських часів сформувалися стійкі стереотипи суспільної свідомості та індивідуальної поведінки, що базувалися на особливостях централізовано-планової економічної системи. Організаційно-виконавча вертикаль органів соціального забезпечення (територіальні відділи собесу) певною мірою «віддзеркалювала систему радянської виконавчої влади та сприяла атомізації суспільства та формуванню ментального типу «радянської людини» з притаманними їй психологією утриманства і пасивності» (Твердовський, 2016, с. 213). Домінуючою моделлю соціального забезпечення був державний патерналізм.

Як особлива практика управління патерналізм базується на системі взаємних очікувань і дій з боку керівників і підлеглих. При цьому формується особливий тип владних відносин, обумовлений жорсткою асиметрією в доступі до благ і можливостей, позбавленням об'єктів «батьківської опіки» економічної самостійності та матеріального підґрунтя для самозабезпечення. Історично склалися форми патерналізму, які в різних масштабах і з різною тривалістю були притаманні різним народам і культурам: традиційно-родинний; архаїчно-феодальний (поміщицький); підприємницький; державний. Своєю чергою, державний патерналізм має різні сфери реалізації (промисловий — відносно підприємств, соціальний — відносно людей) та особливості прояву (культ особи — батька нації; централізовано-ієрархічна система державного управління; надання безумовного доходу тощо).

Радянська економічна система передбачала формування патерналістської системи соціального забезпечення і захисту на основі централізованого управління та розподілу. Попередня траєкторія розвитку суспільства протягом півстоліття (1930—1980-ті роки) сформувала такі економічні передумови державного патерналізму:

- ліквідація приватної власності та особистої відповідальності внаслідок одержавлення економіки;
- екстрактивно-реципрокна модель розподілу благ і доходів як результат фінансового централізму;
- політика державного розподілу, переміщення і закріплення (прописка, службове житло) кадрів як форма управління трудовими ресурсами;
- централізована система соціального забезпечення через суспільні фонди споживання.

Сформована впродовж 1930—1980-х років модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту характеризувалася жорстким контролем соціальних відносин з боку держави; егалітаризмом; низьким рівнем доходів і в цілому постулюванням вторинності соціальної сфери відносно виробництва; заохоченням колективних форм споживання у формі надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг. Як зауважила Л. Єлісєєва (2019, с. 7), «...патерналістська опіка населення з боку партії й держави була одним із найважливіших постулатів офіційної ідеології класичного соціалізму. Така опіка здійснювалася в різних формах, починаючи від податків і субсидій, що деформували структуру споживання в напрямі, який не відпові-

Причинно-наслідкові зв'язки формування соціально-економічних ризиків для суспільства, держави і економіки

Джерело: складено авторками.

дав потребам населення, закінчуючи інститутами системи економічної безпеки». Послідовна політика пролетаризації населення в поєднанні з патерналістською опікою призвели до формування залежності від держави, втрати навичок самостійності та відповідальності за власне життя, невміння планувати своє майбутнє, у тому числі передбачати ризики і засоби їх подолання.

Механізм впливу особистого життєвого досвіду на переконання і рішення людей у довгостроковій перспективі було розкрито в праці Д. Канемана і А. Тверські (Kahneman, Tversky, 1979). Подальший розвиток поведінкової економіки як наукового напрямку має значний потенціал для пояснення сучасних наслідків державної політики патерналізму. Представники старшого покоління, які мають негативний досвід радянської системи — низький рівень доходів, безальтернативність у доступі до соціальних послуг, — приймають економічні рішення (щодо продовження і вибору форм трудової діяльності, розподілу витрат і заощаджень, перекваліфікації тощо), орієнтуючись на задоволення мінімальних потреб і керуючись цінностями виживання¹ (Акуленко та ін., 2020). Негативні очікування щодо свого матеріального і соціального становища на фоні недовіри до всіх гілок влади посилюють песимістичні настрої населення і формують потенціал соціального напруження (Балакірева, Дмитрук, 2020, с. 147—151). Натомість ті, хто за часів СРСР мали переваги щодо отримання соціальних благ, — і, відповідно, позитивний досвід, — хочуть і далі користуватися державними гарантіями і соціальними благами, не сприймаючи обумовлених новими реаліями обмежень. При ухваленні рішень береться до уваги не вся доступна нині інформація, а сукупний особистий досвід, тобто громадяни, які звикли до державної опіки, сподіваються і надалі отримувати соціальну допомогу без зобов'язань перед її надавачем.

¹ WVS Cultural Map: 2023 Version Released. WVS. 2023. Feb 17. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=467> (дата звернення: 05.11.2024).

Інституційна спадщина соціалізму, як зауважив лауреат Нобелівської премії з економіки Ф. Гайєк (Hayek, 1992, р. 153), виявляється в тому, що люди звикли «пред'являти права незалежно від своєї ролі та участі в підтриманні системи», тобто ця система сама заохочувала до пасивності й утриманства. Парадокс довгострокових наслідків соціальної політики патерналізму полягає в покладанні на державу в питанні надання і забезпечення соціальних гарантій суспільству як єдиної зобов'язаної та спроможної на це, за одночасного низького рівня довіри до державних інституцій. Таке сприйняття держави є одним з фундаментальних чинників соціальної вразливості, адже глибоко укорінилося в поведінкових патернах українського суспільства і посилює дію решти чинників. Залежність від попереднього шляху формує ризики для суспільства, держави і економіки (рисунок).

За сучасних умов питання збереження життя, здоров'я і працездатності людей в умовах триваючої повномасштабної затяжної війни на виснаження має не лише загальногуманістичний вимір. Важливим є відтворення людського потенціалу економіки як передумова її стійкості, а в майбутньому — успішного повоєнного відновлення, відбудови й розвитку (Геєць та ін., 2022, с. 87). З огляду на це, соціальна політика держави має бути орієнтована не лише на підтримку і захист людей, а й на забезпечення умов для максимальної інклюзії усіх верств населення до активного життя і економічної діяльності. Зростання кількості вразливих категорій населення вимагає зміни парадигми соціальної політики в напрямі розвитку самозарадності суспільства.

В умовах війни традиційні підходи до визначення вразливості за ознакою низьких доходів на підставі класичних обстежень бюджетів домогосподарств є надто спрощеними й обмеженими. Відповідно до чинного законодавства, вразливими групами населення є особи / сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння в складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх і/або внутрішніх чинників². За рівнем прояву чинники соціальної вразливості можна поділити на такі групи: *індивідуальні* (вік, стать, рівень освіти, місце проживання), *суспільні* (соціальна згуртованість, якість державного управління, ефективність соціальних інститутів) і *глобальні* (нерівність між багатими й бідними країнами).

У історичному вимірі для сучасного українського суспільства доцільним є поділ на фундаментальні й актуальні чинники соціальної вразливості. До *фундаментальних* належать:

- неспроможність ринку і держави вирішувати певні соціально-економічні проблеми суспільства;
- вплив «колії» патерналізму — завчена безпорадність суспільства і покладання на державу функцій соціального забезпечення;
- високий рівень соціальної ізоляваності окремих груп населення;
- економічна нерівність і розрив у можливостях різних соціальних груп.

² Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Актуальні пов'язані з реаліями життя українського суспільства в умовах повномасштабної війни:

- вимушене переміщення родин унаслідок збройної агресії РФ (внутрішньо переміщені особи (ВПО) і біженці);
- міграція за кордон працездатних членів родини;
- втрата житла внаслідок бойових дій і обстрілів;
- втрата роботи і можливості працевлаштування;
- втрата годувальників унаслідок жертв війни;
- криза ідентичності й розрив звичних соціальних зв'язків;
- посилення психологічного навантаження і соціального напруження внаслідок безперервних збройних атак, перебування близьких на фронті та в зоні бойових дій;
- погіршення якості комунікації, неможливість вільного переміщення;
- кумулятивний ефект ускладнення життєвих обставин.

Таким чином, «ефект колії» (залежність від попереднього шляху розвитку економіки і суспільства), що проявляється через укорінену за радянського періоду традицію покладання на державу як єдиного і безальтернативного надавача соціальної допомоги й захисту, істотно загострює проблеми соціальної вразливості населення. Дані Європейського дослідження цінностей демонструють, що частка населення, яка схильна покладатися на державу в питанні відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені, за 1996—2020 рр. скоротилася на 18 %. Утім цей процес не був однорідним. Так, частка патерналістські налаштованого населення в 1996 р. становила 67 %, у 1999 р. — 46 %, у 2006 р. зросла до 61 %, а у 2008 р. скоротилася до 42 %. Пік її зростання — до 75 % — припав на 2011 р. У 2020 р. вона склала 49 % (Балакірева та ін., 2022, с. 40—41), що залишається доволі суттєвим показником. Це дає підстави стверджувати, що, попри загальну позитивну тенденцію, наслідків державного патерналізму в сучасному суспільстві не подолано. Цей фактор посилюється тим, що в умовах повномасштабної війни та її демографічних наслідків (бойові втрати і людські жертви серед мирного населення; вимушена міграція, насамперед жінок з дітьми і молоді; роз'єднання сімей; скорочення народжуваності) збільшується частка людей старшого віку, які є носіями стереотипів державного патерналізму. При цьому саме люди похилого віку, особливо ті, хто потрапили в зону бойових дій або під тимчасову окупацію, є найбільш вразливими внаслідок комплексу взаємообтяжувальних чинників. Серед таких основними є: «труднощі евакуації, особливо одиноких людей і тих, хто втратив соціальну (сімейну) підтримку; руйнування закладів для людей похилого віку та інвалідів, а також медичної інфраструктури; зростання бідності й обмежений доступ до основних продуктів харчування, засобів гігієни і ліків, погане здоров'я; незахищеність від військових злочинів окупантів. Для внутрішньо переміщених осіб похилого віку визначаються такі проблеми: нестача житла в трохи безпечніших регіонах; обмежені фінансові можливості для оренди житла і задоволення інших основних потреб (їжа, ліки тощо); значне погіршення стану здоров'я внаслідок пере-

житої фізичної та психологічної травми і переміщення під час війни; проживання в тимчасових притулках з підвищеним ризиком потрапити до закладів для людей похилого віку» (Kurylo, 2023, с. 10).

Для ВПО працездатного віку, як слушно зазначають Т. Васильців і О. Мульська (2023, с. 31), «втрата власного житла, фінансового забезпечення, а, відтак, місця праці та джерел доходів стали причинами посилення залежності ... від зовнішньої допомоги, зокрема соціального забезпечення, волонтерської допомоги та інших форм донатів». При цьому можливості такої зовнішньої допомоги, очевидно, є обмеженими. Таким чином, історично сформована традиція пасивного очікування й покладання на державу не відповідає сучасним реаліям і викликам.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД КРАЇН У ПОЛІТИЦІ ЗМЕНШЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВРАЗЛИВОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Після Другої світової війни в країнах Західної Європи урядам довелося вирішувати соціальні проблеми, у тому числі пов'язані з посиленням соціальної вразливості населення (голод, бідність, безробіття, втрата житла, вимушене переселення (депортація і репатріація), дискримінація і соціальна ізоляція, обмежений доступ до освіти й охорони здоров'я, висока частка людей з інвалідністю, сиріт, безхатченків тощо). Порівняно з довоєнним періодом відбувся *перерозподіл соціальних функцій між державою і бізнесом*, що передбачав інституційну трансформацію систем соціального захисту через розширення активних (запровадження програм підтримки бізнесу, фінансування програм перекваліфікації, розширення соціальних гарантій у сфері зайнятості тощо), обмеження пасивних (звуження переліку осіб для одержання соціальної допомоги) заходів соціальної підтримки населення і соціально-трудових відносин на рівні підприємств у напрямі диверсифікації форм виробничої демократії і поширення партисипативного управління, що сприяли забезпеченню соціальних потреб працівників, підвищенню продуктивності праці й пришвидшенню економічного розвитку в умовах післявоєнної відбудови другої половини 1940-х — кінця 1950-х років.

Позитивний досвід партнерства держави і корпорацій у вирішенні завдань повоєнної відбудови містять історичні приклади зменшення соціальної вразливості населення на основі діяльності корпорацій у Німеччині (Сливка, 2022, с. 70). Як це не парадоксально, серед лідерів комплексного вирішення соціальних питань — промисловці-підприємці, які зробили вагомий внесок у мілітаризацію Німеччини і безпосередньо виробляли зброю для вермахту. Зокрема, концерн династії Крупнів у повоєнні роки започаткував низку соціальних програм, серед яких: будівництво безкоштовного житла для працівників і службовців; створення безкоштовного закладу для проживання літніх людей та інвалідів; доступні для працівників і членів їхніх родин санаторії; створення мережі дитячих навчальних закладів і центрів для відпочинку й творчого розвитку підлітків; заснування клініки з

передовим медичним обладнанням для містян тощо. У подальшому урядом ФРН значна частина управлінських положень концерну була покладена в основу соціального законодавства.

Повоєнний досвід соціально-економічного розвитку в Західній Європі підтверджує ефективність розбудови *економіки соціально-партнерських відносин* і відповідних практик державного регулювання (Гордіца, 2024, с. 28—29), а саме:

- припинення прямого державного регулювання заробітної плати, зростання її рівня за рахунок підвищення продуктивності праці й обсягів виробництва, що стимулювалося державною політикою низьких податків, вільних цін, антимонопольних законів та ін.;
- формування корпоративістської моделі відносин, що включала діяльність профспілок, державне регулювання трудових відносин і участь найманих працівників у прибутках і процесі управління підприємствами й стала потужним регулятором ринку праці, мотивуючи робітників до продуктивної праці, а фірми до підтримки високого рівня інвестицій;
- політика стимулювання процесів модернізації на різних рівнях сприяла зростанню попиту на людський капітал і розширенню сфери послуг, у тому числі адміністративних, освітніх, медичних, культурних, туристичних тощо, а також розвитку відповідної соціальної інфраструктури;
- реорганізація і розширення систем соціального страхування, фонди яких поповнювалися за рахунок внесків робітників і службовців, відрахувань підприємців і надходжень з державного бюджету, завдяки чому наймані працівники і члени їхніх родин дістали право на різні види соціальних виплат;
- нарощування обсягів виробництва споживчих товарів і послуг, збільшення їх асортименту і доступу до них широких верств населення, зокрема шляхом розвитку споживчого кредиту, що зумовило в повоєнний період послідовне підвищення рівня споживання, зміни в його структурі, у тому числі зростання частки товарів довгострокового споживання й різних видів послуг, і в поєднанні з іншими заходами забезпечило тривале й стабільне зростання добробуту;
- диверсифікація ринкових структур і суб'єктів у сферу надання соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, активне дозвілля, догляд і реабілітація), що забезпечило їх доступність;
- державні програми житлового будівництва забезпечили мультиплікативний ефект у відновленні економіки, вирішенні проблем забезпечення житлом і створенні значної кількості робочих місць, тим самим державна підтримка житлового будівництва стала механізмом зменшення соціальної вразливості;
- урядові заходи з розвитку системи професійної освіти і підготовки кадрів робітничих спеціальностей забезпечили працевлаштування молоді й наповнення державних пенсійних фондів.

Інституціоналізація соціальних функцій держави відбувалася, передусім, шляхом упровадження механізмів соціального страхування (від орга-

нізації добровільних спілок взаємодопомоги, робітничих союзів до системи державного обов'язкового соціального страхування) і соціальної допомоги. Формування ліберальної моделі соціальної політики передбачало «цільове забезпечення державою лише найбільш вразливих верств населення на основі залишкового принципу методом прямого перерозподілу доходів через бюджетну систему, а також синергію публічно-владних структур та громадської ініціативи у реалізації соціальних функцій» (Дідківська, 2023а, с. 31). При цьому фінансування більшості соціальних програм здійснювалося переважно за рахунок недержавних фондів.

Актуальним для України є зарубіжний досвід повоєнного відновлення в частині підтвердження дієвості таких механізмів зменшення соціальної вразливості населення:

- моніторинг необхідності надання державної соціальної допомоги;
- обмеженість соціальних трансфертів;
- синхронізація згладжування соціальної нерівності зі стимулюванням трудової активності населення;
- децентралізація соціального забезпечення держави;
- посилення ролі громадянського суспільства в соціальному розвитку.

Вагому роль у зменшенні соціальної вразливості у воєнний і повоєнний періоди мали різні *форми господарської самоорганізації населення* для відновлення сільських територій і аграрного виробництва. У другій половині 1940-х років у повоєнній Європі гостро постала проблема голоду, спровокована продовольчою кризою. Її причини і передумови подібні до українських реалій:

- відсутність численного, незалежного і економічно ефективного фермерства;
- інституційна неврегульованість ринкового обігу земель;
- дисбаланси структури аграрного сектору економіки (зокрема, низька частка виробництва харчової продукції високого ступеня переробки і готової продукції);
- неефективне використання природних ресурсів, зокрема земельного фонду.

Паліативні заходи полягали в утриманні соціальних цін на продукти харчування, встановленні норм споживання і використанні карткової системи розподілу продуктів тощо. Проте в довгостроковому періоді ключове значення мала стратегія відновлення виробництва. Позитивний історичний досвід зменшення соціальної вразливості в частині подолання продовольчої кризи пов'язаний із заходами щодо:

- відновлення сільськогосподарських земель;
- відновлення господарств;
- упровадження технічних інновацій у аграрне виробництво.

Головним напрямом державної політики стало сприяння становленню продуктивних дрібнотоварних фермерських господарств, отже, *основні зусилля були спрямовані не на забезпечення споживачів, а на підтримку ви-*

робників. Становленню продуктивних дрібнотоварних фермерських господарств сприяли численні протекціоністські урядові програми, що забезпечували: субсидування систем підтримки цін на сільськогосподарську продукцію; стимулювання капіталовкладень фермерів у власні господарства; соціальний захист фермерів і осіб, зайнятих у сільському господарстві; об'єднання фермерських і дрібних сімейних господарств у кооперативи; розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції та формування організованого аграрного ринку на загальноєвропейському рівні (Дідківська, 2023b, с. 48).

НОВІТНІ ПРАКТИКИ

У сучасних умовах варто враховувати позитивний зарубіжний досвід, хоча неможливо повторити успішні практики минулого. З часом значущість для українського суспільства спадщини державного патерналізму радянського періоду зменшується. Разом з тим з'являються інші фактори, пріоритет урахування яких зростає, насамперед завдяки тому, що Україна рухається в напрямі поглиблення євроінтеграції. Понад 30 років державної незалежності України, протягом яких відбувалася трансформація економіки, соціальних зв'язків, індивідуальної та суспільної психології, обумовили постання новітніх позитивних тенденцій і сучасних механізмів солідаризації суспільства й бізнесу для зменшення соціальної вразливості населення. Серед таких варто виокремити розвиток соціальної відповідальності бізнесу, поширення шерингової економіки як форми спільного використання обмежених ресурсів, участь громад у наданні соціальних послуг, формування комерційних соціальних сервісів, соціальне волонтерство і доброчинність та ін.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) і соціального підприємництва (СП). Метою діяльності більшості СП у світовій практиці є забезпечення умов для працевлаштування і ресоціалізації, а отже, і подолання рівня соціального відчуження для найбільш вразливих груп населення (людей з обмеженими можливостями, біженців, колишніх в'язнів, людей похилого віку). Основними видами соціальних підприємств, які беруть на себе функції зменшення соціальної вразливості населення і надання соціальних послуг, є такі: інклюзивне підприємництво, екопрінерство (зелений бізнес), ветеранський бізнес, креативне підприємництво, крафтивізм, академічне підприємництво, шкільне підприємництво, спортивне підприємництво, адвокаційний бізнес. В Україні екосистема соціального підприємництва перебуває в стані формування. Її головними рушіями є громадські організації та самі соціальні підприємці. Разом з тим в окремих європейських країнах, у тому числі постсоціалістичних, зокрема в Литві, активно розвивається система дистрибуції соціальних послуг як передавання їх бізнесу, наприклад соціальним підприємствам. Такий перерозподіл соціальних функцій від держави до підприємців, з одного боку, «розвантажує» державу, а з іншого — забезпечує доступність і якість соціальної підтримки.

Потужною західною тенденцією, що утверджується і в Україні, є формування так званого третього сектору економіки, який включає неурядові неприбуткові організації і «є практичним втіленням ідеї взаємодопомоги у вигляді особливого типу підприємств (організацій), що мають «некапіталістичну природу» (не прагнуть до отримання прибутку), діяльність яких здійснюється на основі ідеї взаємодопомоги і має чітке соціальне спрямування» (Гончаренко, Пантелеймоненко, 2024, с. 168). Доповнюючи діяльність держави і бізнесу, організації третього сектору втілюють ерхардівське бачення соціального ринкового господарства — якнайбільше процвітання з найкращим соціальним захистом (Erhard, 1958).

Економічна самоорганізація населення. В умовах війни каталізатором зростання соціальної вразливості населення стала дисфункція централізованих механізмів соціального захисту на тимчасово окупованих територіях і в зоні бойових дій. Відбулось усталення децентралізованої моделі стійкості, у якій суб'єкти — підприємництво, громади, громадянське суспільство, пересічні громадяни — сформували власні моделі адаптації до реальних умов життя. Одним із способів виживання й самозабезпечення населення в умовах війни став розвиток неформальної економіки. Зокрема, як говорить досвід територіальних громад, які опинилися в зоні бойових дій і тимчасовій окупації, усе населення перебувало в екстремальних умовах. Для подолання викликів щодо забезпечення продуктами харчування, теплом, електроенергією в період активних бойових дій, коли були порушені засоби комунікації, зруйнована транспортно-логістична і енергетична інфраструктура, потенціал місцевих громад реалізувався через створені механізми взаємодопомоги. Форми господарської самоорганізації населення виявились ефективними: по-перше, у частині оптимізації використання домашніх господарств, продукції присадибних ділянок, зменшення втрат сільськогосподарської сировини, ринкової реалізації продукції і отримання доходу; по-друге, як «спосіб вирішення соціальних проблем, зокрема, жіночої та молодіжної зайнятості, психологічної підтримки через включення до суспільно значущої діяльності, подолання соціального відчуження та, зрештою, створення на цій основі сталої соціальної екосистеми» (Небрат, 2024, с. 83).

Шерингова економіка. Цей тренд, який пов'язаний із спільним користуванням обмеженими ресурсами, також набув нового змісту і масштабів. Він зародився і поширювався в контексті відповідального споживання й екологізації економіки. В умовах повномасштабної війни краудфандинг (інвестиційний шеринг) став засобом акумуляції ресурсів, у тому числі для фінансування волонтерських проєктів; коворкінг забезпечує робочими місцями сотні тисяч працівників за відсутності стабільного електропостачання, а також ВПО, які втратили власні робочі місця; райдшеринг значною мірою компенсує провали в умовах війни традиційного транспортного забезпечення тощо. Сформувалися шерингові інтернет-платформи як основа шеринг-економіки, комерціалізації спільного користування і розвитку підприємництва в новому форматі. Краудворкінг відкрив безмежні можли-

вості співпраці на основі інтернет-комунікації та кооперації інтелектуальних зусиль. Ці новітні форми соціально-трудової інклюзії є потужним чинником зменшення соціальної вразливості населення.

Надання соціальних послуг у громаді. Розвиток соціальних ініціатив територіальних громад є складовою реформи децентралізації влади. Використання місцевих ресурсів і власних можливостей для економічного розвитку територій посилює соціальну стійкість громади і є перспективним напрямом зменшення соціальної вразливості її членів. Надання соціальних послуг на місцях дозволяє покращити їх якість і доступність, збільшити обсяг, покращити якість послуг у сфері соціального захисту населення. Це особливо актуально сьогодні, під час війни, бо кількість осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, є значною і щораз збільшується. Ця тенденція посилюється триваючим відпливом молоді за кордон, що зменшує майбутню спроможність держави у фінансуванні соціального захисту й наданні соціальних послуг: «Поряд з позитивними аспектами міжнародної допомоги та академічної співпраці, новими можливостями міжнародної освітньої інтеграції така ситуація загрожує колосальною втратою людського потенціалу України зараз і в майбутньому» (Небрат та ін., 2022, с. 222).

Формування життєстійкості пов'язане із спроможністю протистояти конкретним викликам, які часто стосуються не окремої людини, а регіону, місцевої громади. Тому заходи зменшення соціальної вразливості на локальному рівні, попередження, подолання і мінімізація наслідків складних життєвих обставин стають частиною діяльності громад. Децентралізація надання соціальних послуг щодо зменшення соціальної вразливості населення вимагає державної підтримки в частині: розвитку послуг (перелік, збільшення пропозиції, якість, адміністрування); розробки нормативної бази; модернізації діючої інфраструктури. Важливим напрямом є забезпечення доступності до благ, що зменшують соціальну вразливість (інклюзивна освіта, адаптовані для людей з особливими потребами робочі місця, оздоровчі та реабілітаційні заклади, послуги фахівців з психологічної підтримки тощо). На місцевому рівні є більші можливості подолання інформаційної асиметрії (система знає про потреби соціально вразливих, але вони не знають про можливості соціальної підтримки), тому існує значний потенціал для підвищення адресності й якості соціальних заходів; урахування специфіки потреб отримувачів послуг; забезпечення широкого спектра послуг, їх вчасність, комплексність і, що дуже важливо, попереджувальний характер.

Разом з тим довготривалі ефекти відтворення неформальних інститутів і усталених моделей поведінки в економіці виявляються через трансформацію патерналізму в його децентралізовану форму (на рівні місцевих громад, підприємств, корпорацій). Аналіз дії прихованих сил соціальної організації суспільства, що включає індивідуальну і соціальну психологію взаємодії суб'єктів, їх стратифікацію, економічні механізми інклюзії різних соціальних груп, становить окремий перспективний напрям подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Імперативом ефективної соціальної політики в Україні є подолання історично сформованої традиції державного патерналізму і врахування позитивного зарубіжного досвіду щодо зменшення соціальної вразливості населення через децентралізацію й роздержавлення соціальних послуг. Стійке і довгострокове зменшення соціальної вразливості можливе лише через відмову від усталених перерозподільних практик соціального утримання на основі інклюзивної адаптації, тобто досягнення синергії індивідуальних, колективних і загальнонаціональних дій і політик.

Позитивний міжнародний історичний досвід вирішення проблем соціальної вразливості населення в повоєнний період указує на необхідність перерозподілу соціальних функцій між державою і бізнесом, що передбачає: інституційну трансформацію систем соціального захисту через розширення активних (запровадження програм підтримки бізнесу, фінансування програм перекваліфікації, розширення соціальних гарантій у сфері зайнятості тощо); обмеження пасивних (звуження переліку осіб для одержання соціальної допомоги) заходів соціальної підтримки населення і соціально-трудових відносин на рівні підприємств у напрямі диверсифікації форм виробничої демократії та поширення партисипативного управління. Свою дієвість засвідчили такі механізми зменшення соціальної вразливості населення: моніторинг необхідності надання державної соціальної допомоги; обмеженість соціальних трансфертів; синхронізація згладжування соціальної нерівності зі стимулюванням трудової активності населення; децентралізація соціального забезпечення держави; посилення ролі громадянського суспільства в соціальному розвитку.

Перебудова системи соціального захисту передбачає збереження за державою функцій щодо: забезпечення базових прав на працю і рівність можливостей, доступу до якісних соціальних благ (медичне обслуговування, освіта); запровадження системи соціального замовлення для інтенсифікації конкуренції серед організацій, які пропонують надання соціальних послуг; втілення систем заохочення покращення якості соціальних послуг. Це передбачає необхідність розвитку ринку соціальних послуг, розбудови і модернізації соціальної інфраструктури, інституційного забезпечення (розроблення нормативної бази, стандартів, моделей). Важливими напрямками є: створення платформи для об'єднання стейкхолдерів — надавачів і отримувачів послуг, спрямованих на зменшення соціальної вразливості; запровадження системи соціальних контрактів як механізму активізації економічної активності й запобігання утриманській поведінці вразливих категорій населення, сприяння їх працевлаштуванню.

Конкретними формами й сучасними механізмами зменшення соціальної вразливості населення є розвиток соціальної відповідальності бізнесу, соціальне підприємництво, поширення шерингової економіки як форми спільного використання обмежених ресурсів, участь громад у наданні соціальних послуг, формування комерційних соціальних сервісів, соціальне

волонтерство і добродійність. Роль держави полягає в підтримці сучасних позитивних трендів для диверсифікації механізмів зменшення соціальної вразливості населення, зокрема, підтримці самоврядних організацій третього сектору економіки (неурядових неприбуткових організацій).

Статтю підготовлено в рамках виконання в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» НДР «Економічна спадщина у формуванні господарської системи України», затвердженої постановою Бюро Відділення економіки НАН України № 5 від 10.06.2022 р. (№ державної реєстрації 0122U201468).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Єлісеєва, Л. (2019). Антисоціальний капітал та його мережеві ефекти. *Економіка і суспільство*. 20. 3-10. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-1>
- Мунько, А. (2023). Сучасні фінансові інструменти розвитку громад: відхід від бюджетного патерналізму. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 3. 129-134. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.17>
- Burton, C., Rufat, S., Tate, E. (2018). Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling. In: *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*. S. Fuchs, T. Thaler (Eds.). Cambridge University Press. P. 53—81. <https://doi.org/10.1017/9781316651148>
- Buckle, P., Mars, G., Smale, R. (2000). New approaches to assessing vulnerability and resilience. *Australian Journal of Emergency Management*. 15. 2. 8-14. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUJEmMgmt/2000/19.html>
- Beccari, B. (2016). A comparative analysis of disaster risk, vulnerability and resilience composite indicators. *PLOS Currents Disasters*. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.453df025e34b682e9737f95070f9b970>
- Макарова, О. (2017). Пріоритети політики зниження соціальної вразливості. *Демографія та соціальна економіка*. 2(30). 102-111. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102>
- Риндзак, О. (2021). Соціальна вразливість населення та її понятійно-термінологічне забезпечення. *Економіка та суспільство*. 33. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79>
- Біль, М. (2021). Концепція соціальної вразливості населення: ретроспектива формування та сучасні інтерпретації. *Соціальна економіка*. 62. 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02>
- Андрусишин, Н. (2022). Соціальна вразливість населення: дефініції, підходи до розуміння та оцінювання. *Економіка та суспільство*. 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42>
- Бідак, В. (2023). Соціальна вразливість населення України у фокусі зміцнення національної безпеки. *Регіональна економіка*. 109(3). 70-85 <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-6>
- Васильців, Т., Мульська, О., Лупак, Р., Бідак, В. (2022). Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 67. 43-48. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06>
- Семів, Л., Мульська, О. (2022). Соціальна вразливість населення України: концептуально-просторове моделювання. *Регіональна економіка*. 1(103). 31-42. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-3>

- Гнатчук, О., Шестакова, К. (2024). Актуальні виклики соціального захисту населення в Україні: аналіз ключових тенденцій. *Економічні горизонти*. 1(27). 4-17. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.297534](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.297534)
- Merisalu, E., Demikhov, O., Letunovska, N., Taraniuk, L. (2024). Public Administration System of Social Security Transformation in Ukraine Within the War: Housing, Food, and Medical Care Aspects. *Economic Sustainability and Business Practices*. 1(1). 1-8. <https://doi.org/10.21272/esbp.2024.3-01>
- Черенько, Л. (2023). Націленість соціальних програм на вразливі групи населення: сталі тенденції та повоєнні перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 1(51). 73-95. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073>
- Твердовський, А. (2016). Радянська політика соціального забезпечення населення у контексті становлення тоталітарної держави та суспільства у 1920-х рр. (за матеріалами Держархіву Херсонської області). Ч. 3. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 46. 209-216. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/487/459>
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 47. 2. 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Акуленко, Л., Балакірева, О., Волосевич, І., Дмитрук, Д., Костюченко, Т., Лациба, І., Павлова, Д. та ін. (2020). Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Київ, Український центр європейської політики. 215 с. URL: <https://ucerp.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html>
- Балакірева, О., Дмитрук, Д. (2020). Соціально-економічні настрої населення України наприкінці 2020 року. *Український соціум*. 4(75). 136-155. <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.136>
- Hayek, F. (1992). The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. W. Bartley (Ed.). Routledge. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/hayek-the-fatal-conceit.pdf>
- Гець, В., Гриценко, А., Єфименко, Т. та ін. (2022). Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. Наук. доповідь. НАН України; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ. 305 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povoennoi-ekonomiky-ukrainy>
- Балакірева, О., Белінська, В., Білоус, Є., Дмитрук, Д., Коваль, Н., Левін, Р., Яценко, Г. (2022). Ціннісна складова економічних орієнтацій та поведінки. Наук. доповідь. Р. Левін (Ред.). Київ, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». 152 с. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/cinnisna-skladova-ekonomichnykh-orientacij-ta-povedinky>
- Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine during the war: situation, needs, examples of resilience. *Ukrainian Society*. 4(87). 9-20. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009>
- Васильців, Т., Мульська, О. (2023). Потенціал внутрішньо переміщених осіб — тригер економічного відновлення регіонів. У: Економіка відновлення міст. Зб. матер. Міжнародного урбаністичного форуму (КНЕУ, Київ, 22—23 березня 2023 р.). 410 с. С. 30—33. URL: https://drive.google.com/file/d/1lH2N6GcXZHPFBC7o2P_QS85cqiQ8nRn_/view
- Сливка, Т. (2022). Німецькі концерни: повоєнне відродження та роль у відбудові економіки. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 55. 63-76. <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.063>
- Гордіца, К. (2024). Регулювання зайнятості та соціально-трудових відносин у повоєнний період: досвід Західної Європи. *Scientific Collection «InterConf+»*. 47(209). 17-29. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.07.2024.002>

- Дідківська, Л. (2023а). Еволюція англосаксонської моделі економіки: соціальний вимір. *Grail of Science*. 25. 29-33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001>
- Дідківська, Л. (2023b). Зарубіжний досвід та національні традиції для повоєнного відновлення сільських територій та аграрного виробництва України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 56. 44-61. <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.044>
- Гончаренко, В., Пантелеймоненко, А. (2024). Теоретичні аспекти розвитку «третього сектору» і суб'єктів «соціальної економіки» в Україні. *Економічний проєкт*. 190. 167-173. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-31>
- Erhard, L. (1958). *Prosperity through competition*. New York, Frederick A. Praeger. <https://doi.org/10.2307/2551508>
- Небрат, В. (2024). Трансформація українського підприємництва та потенціал соціально-економічного солідаризму в економіці воєнного часу. У: Економічні перспективи підприємництва: виклики воєнного часу та повоєнної відбудови. 36. мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь 31 травня 2024 р.). Ірпінь, Державний податковий університет. 628 с. С. 81—86. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20ekonomiki%20pidpriemnictva%20ta%20biznes-administruvanna/ZBIRNIK_Konferencia_Ekonomicni_perspektivi_pidpriemnictva_31.05.2024_.pdf
- Небрат, В., Курбет, О., Боднарчук, Т. (2022). Освітня мобільність в умовах війни: ризики втрати людського потенціалу України. У: *The Russian-Ukrainian war (2014—2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*. Riga, Baltija Publishing. P. 218—223. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29>

Надійшла 18.11.2024

Прорецензована 09.12.2024

Доопрацьована 09.01.2025

Підписана до друку 16.01.2025

REFERENCES

- Yelisieieva, L. (2019). Antisocial capital and its network effects. *Economy and Society*. 20. 3-10. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-1> [in Ukrainian].
- Munko, A. (2023). Modern financial tools for community development: away from budget paternalism. *Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Ecology. Public Administration"*. 3. 129-134. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.17> [in Ukrainian].
- Burton, C., Rufat, S., Tate, E. (2018). Social Vulnerability: Conceptual Foundations and Geospatial Modeling. In: *Vulnerability and Resilience to Natural Hazards*. S. Fuchs, T. Thaler (Eds.). Cambridge University Press. P. 53-81. <https://doi.org/10.1017/9781316651148>
- Buckle, P., Mars, G., Smale, R. (2000). New approaches to assessing vulnerability and resilience. *Australian Journal of Emergency Management*. 15(2). 8-14. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/AUJLEmMgmt/2000/19.html>
- Beccari, B. (2016). A comparative analysis of disaster risk, vulnerability and resilience composite indicators. *PLOS Currents Disasters*. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.453df025e34b682e9737f95070f9b970>
- Makarova, O. (2017). Priorities for social vulnerability reduction policy. *Demography and social economy*. 2(30). 102-111. <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.102> [in Ukrainian].

- Ryndzak, O. (2021). Social vulnerability of the population and its conceptual and terminological provision. *Economy and Society*. 33. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-79> [in Ukrainian].
- Bil, M. (2021). Concept of the population social vulnerability: retrospective of formation and modern interpretations. *Social Economics*. 62. 20-30. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-02> [in Ukrainian].
- Andrusyshyn, N. (2022). Social vulnerability of the population: definitions, approaches to understanding and evaluation. *Economy and Society*. 37. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-42> [in Ukrainian].
- Bidak, V. (2023). Social vulnerability of the population of Ukraine in the focus of strengthening national security. *Regional Economy*. 109(3). 70-85. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-6> [in Ukrainian].
- Vasylytsiv, T., Mulska, O., Lupak, R., Bidak, V. (2022). Preservation of Ukraine's human capital in conditions of war (factor of social vulnerability of the population): statement of the problem. *Herald of LUTE. Economic Sciences*. 67. 43-48. <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-06> [in Ukrainian].
- Semiv, L., Mulska, O. (2022). Social vulnerability of the population of Ukraine: conceptual and spatial modeling. *Regional Economy*. 1(103). 31-42. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-3> [in Ukrainian].
- Hnatchuk, O., Shestakova, K. (2024). Current challenges of social protection of the population in Ukraine: analysis of key trends. *Economies' Horizons*. 1(27). 4-17. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(27\).2024.297534](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.297534) [in Ukrainian].
- Merisalu, E., Demikhov, O., Letunovska, N., Taraniuk, L. (2024). Public Administration System of Social Security Transformation in Ukraine Within the War: Housing, Food, and Medical Care Aspects. *Economic Sustainability and Business Practices*. 1(1). 1-8. <https://doi.org/10.21272/esbp.2024.3-01>
- Cherenko, L. (2023). Targeting of social programs at vulnerable groups: sustainable trends and post-war prospects. *Demography and Social Economy*. 1(51). 73-95. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.073> [in Ukrainian].
- Tverdovskiy, A. (2016). The Soviet policy of social security in the context of the formation of the totalitarian state and society in the 1920s (based on the materials of state archives of Kherson region). Part. 3. *Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*. 46. 209-216. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/487/459> [in Ukrainian].
- Kahneman, D., Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 47(2). 263-291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Akulenko, L., Balakireva, O., Volosevych, I., Dmytruk, D., Kostyuchenko, T., Latsyba, I., Pavlova, D. et al. (2020). Ukraine in World Values Survey 2020. Kyiv, Ukrainian Centre for European Policy. 215 p. URL: <https://ucep.org.ua/doslidzhennya/world-values-survey-2020-in-ukraine.html> [in Ukrainian].
- Balakireva, O., Dmytruk, D. (2020). Socio-economic attitudes of the Ukrainian population at the end of 2020. *Ukrainian Society*. 4(75). 136-155. <https://doi.org/10.15407/socium2020.04.136> [in Ukrainian].
- Hayek, F. (1992). The Fatal Conceit: The Errors of Socialism. W. Bartley (Ed.). Routledge. URL: <https://www.mises.at/static/literatur/Buch/hayek-the-fatal-conceit.pdf>
- Heyets, V., Grytsenko, A., Iefymenko, T. et al. (2022). Restoration and reconstruction of Ukraine's post-war economy. Kyiv. 305 p. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/vidnovlennja-ta-rekonstrukcija-povoennoi-ekonomiky-ukrainy> [in Ukrainian].

- Balakireva, O., Bielinska, V., Bilous, Ye., Dmytruk, D., Koval, N., Levin, R., Yatsenko, H. (2022). Value component of economic orientations and behavior. R. Levin (Ed.). Kyiv. 152 p. URL: <https://ief.org.ua/publication/naukovi-dopovidi/2022/cinnisna-skladova-ekonomichnykh-orientacyi-ta-povedinky> [in Ukrainian].
- Kurylo, I. (2023). Elderly in Ukraine during the war: situation, needs, examples of resilience. *Ukrainian Society*. 4(87). 9-20. <https://doi.org/10.15407/socium2023.04.009>
- Vasyltsiv, T., Mulska, O. (2023). The potential of internally displaced persons is a trigger for economic recovery in regions. In: The economics of urban renewal. Proc. International Urbanistic Forum (Kyiv, March 22–23, 2023). 410 p. P. 30-33. URL: https://drive.google.com/file/d/1IH2N6GcXZHPFBC7o2P_QS85cqjQ8nRn_/view [in Ukrainian].
- Slyvka, T. (2022). German concerns: post-war revival and the role in economic recovery. *History of economics and economic thought of Ukraine*. 55. 63-76. <https://doi.org/10.15407/ingedu2022.55.063> [in Ukrainian].
- Horditsa, K. (2024). Regulation of employment and social and labor relations in the post-war period: the experience of Western Europe. *Scientific Collection "InterConf"*. 47(209). 17-29. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.07.2024.002> [in Ukrainian].
- Didkivska, L. (2023a). The evolution of the Anglo-Saxon economic model: the social dimension. *Grail of Science*. 25. 29-33. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.17.03.2023.001> [in Ukrainian].
- Didkivska, L. (2023b). Foreign experience of post-war rural territory and agricultural recovery for Ukraine's reconstruction. *History of economics and economic thought of Ukraine*. 56. 44-61. <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.044> [in Ukrainian].
- Honcharenko, V., Panteleimonenko, A. (2024). Theoretical aspects of «the third sector» and subjects of «social economy» development in Ukraine. *Economic Scope*. 190. 167-173. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-31> [in Ukrainian].
- Erhard, L. (1958). Prosperity through competition. New York, Frederick A. Praeger. <https://doi.org/10.2307/2551508>
- Nebrat, V. (2024). Transformation of Ukrainian entrepreneurship and the potential of socio-economic solidarism in a wartime economy. In: Economic prospects of entrepreneurship: challenges of wartime and post-war reconstruction. Proc. VII Int. Sci.-Pract. Conf. (Irpın, May 31, 2024). Irpin. 628 p. P. 81-86. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20ekonomiki%20pidpriemnictva%20ta%20biznes-administruvanna/ZBIRNIK_Konferencia_Ekonomichni_perspektivi_pidpriemnictva_31.05.2024_.pdf [in Ukrainian].
- Nebrat, V., Kurbet, O., Bodnarchuk, T. (2022). Educational mobility in time of war: risks of human potential's losses in Ukraine. In: The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects. Riga, Baltija Publishing. P. 218-223. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-29> [in Ukrainian].

Received on November 18, 2024

Reviewed on December 9, 2024

Revised on January 9, 2025

Signed for printing on January 16, 2025

Viktoriia Nebrat, Dr. Sci. (Econ.),
Head of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Oleksandra Kurbet, PhD (Econ.),
Senior Researcher of the Department of Economic History
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SOCIAL VULNERABILITY IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL HERITAGE OF PATERNALISM

The ongoing war and its consequences are increasing the public demand for various forms of assistance and social support from the state. In this context, the impact of the historical heritage of paternalism on the social vulnerability of the population of Ukraine is revealed, and directions for supporting modern positive trends in diversifying social vulnerability reduction mechanisms are outlined.

The persistent stereotypes of public consciousness and individual behavior that were formed in Soviet times were based on the features of the centrally planned economic system, where state paternalism was the dominant model of social security. Based on the study of path dependence, risks for society, the state, and the economy were identified, as well as factors of social vulnerability of the population (fundamental and current), which are based on the traditions of state paternalism. The inconsistency of the historically formed tradition of passive expectation and reliance on the state with modern realities and challenges is proven.

The study summarizes the foreign experience of proactive social policy during post-war economic reconstruction. The key features of that experience were: redistribution of social functions between the state and business, positive experience of partnership between the state and corporations, development of the economy of social partnership relations, institutionalization of social functions of the state, various forms of economic self-organization of the population for post-war recovery, support for producers, not consumers.

Directions for supporting modern positive trends in diversifying mechanisms for reducing the social vulnerability of the population are proposed, in particular: development of social responsibility of business, spread of sharing economy as a form of joint use of limited resources, community participation in social service provision, formation of commercial social services, social volunteering and charity. The need to abandon the established redistributive practices of social dependency to reduce social vulnerability is emphasized, mechanisms for redistributing social functions between the state and business are proposed, and the main functions of the state for restructuring the social protection system are identified.

Keywords: *path dependence; state paternalism; social vulnerability; wartime economy; post-war reconstruction; economic history.*